

УДК 37.013.8

КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ

Гуцол А.В., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри туризму, готельної та ресторанної справи
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

У статті висвітлено погляди науковців на сутність поняття «гендер» як соціо-статевої категорії, так і політики рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, і механізми її реалізації. Доведено важливість удосконалення та поширення гендерної освіти для повноцінного розвитку демократичного суспільства, вільного від гендерних стереотипів, визначено роль гендерного виховання у всіх ланках системи освіти, починаючи від дошкільної.

Ключові слова: гендер, гендерна освіта, гендерне виховання, гендерні ролі.

В статье освещены взгляды ученых на сущность понятия «гендер» как социополовой категории, так и политики равных прав и возможностей мужчин и женщин, и механизмы ее реализации. Доказана важность совершенствования и распространения гендерного образования для полноценного развития демократического общества, свободного от гендерных стереотипов, определена роль гендерного воспитания во всех звеньях системы образования, начиная от дошкольного.

Ключевые слова: гендер, гендерное образование, гендерное воспитание, гендерные роли.

Hutsol A.V. CATEGORICALLY-UNDERSTANDING APARAT OF GENDER

The article outlines the views of scholars on the concept of "gender" as a socio-statist category, as well as policies of equal rights and opportunities for men and women and mechanisms for its implementation. The importance of improving and disseminating gender education for the full development of a democratic society free from gender stereotypes has been proved, and the role of gender education in all levels of the education system from the pre-school level has been identified.

Key words: gender, gender education, gender education, gender roles.

Постановка проблеми. Реалії останніх років чітко показують тенденції збільшення гендерно обумовленого насильства по відношенню як до жінок, так і до чоловіків. Так, наразі актуальним як у світі, так і на Україні, є фізичне та соціальне насильство, яке показують різноманітні соціологічні опитування. Така проблема викликає гостру потребу боротьби з гендерною нерівністю, дискримінацією, гендерними стереотипами у суспільстві, які створюють базис для вищевказаних проблем.

У цьому контексті важливою є роль системи освіти у формуванні гендерної свідомості та обізнаності дітей та молоді, яка при повноцінному функціонуванні, створить умови для запобігання гендерного насильства, сформує суспільство толерантних, гендерно підкованих громадян. Якщо висвітлювати поняття гендеру та особливості гендерних взаємовідносин у дошкільному та шкільному періоді, закріплювати та розширяти ці знання у середніх та вищих навчальних закладах, люди будуть краще розуміти особливості протилежної статі, що може знизити конфлікти у цьому плані, знизити рівень гендерної необізнаності, зменшити гендерні стереотипи, які призводять часом до гендерно обумовленого насильства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Отже, зважаючи на необхідність роз-

ширення системи гендерної освіти в українській державі, є необхідність окреслити категоріально-понятійний апарат, який буде лежати в основі цього процесу.

Загальнотеоретичними питаннями гендеру займалися такі вчені, як Т. Мельник, Л. Кобилянська, С. Захарова, В. Добреньков, А. Кравченко.

М. Радзивілова, Л. Штилева, В. Кравець, А. Отарбаєва, Н. Сатибалдіна займаються питаннями гендерної освіти, педагогіки та гендерного виховання.

Постановка завдання. Одне з завдань, що стоять перед гендерною педагогікою – теоретичне обґрунтування гендерного виховання, виявлення психолого-педагогічних умов ефективного виховання хлопчиків і дівчаток у процесі їх гендерної соціалізації, що сприяють позитивному становленню індивідуальних маскуліних, фемініних і андрогінних рис, які передбачають організацію педагогічної допомоги та підтримки у вирішенні проблем, пов'язаних з гендерною ідентифікацією та самореалізацією особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для позначення нових стратегій світового регулювання соціо-статевих відносин у суспільних науках виник термін «гендер» та започаткувалися гендерні дослідження. Вони мали на меті аналізувати

відносини між жінкою та чоловіком, визначати їхні характеристики через спільне й відмінне, розкривати ролі статей, конструктивів фемінності та маскулітності тощо.

Трансформація національного життя в умовах глобалізації, всеосяжні світові масштаби діяльності, зв'язків, стосунків, долання кордонів зумовили потребу запровадити поняття гендеру. Його стали застосовувати при визначенні політичних стратегій, правових відносин і норм, що їх регулюють, перетворень у всіх сферах життя під впливом жінок і чоловіків, залежно від розвитку та змін прав, свобод, обов'язків, відповідальності чоловіка й жінки та можливостей їх реалізувати. Термін «гендер» почали застосовувати для опису всіх перетворень у суспільстві та державі, оскільки саме на них якраз впливають особистості чоловіка й жінки та їхні відносини. Гендер став необхідним конструктом реальних практичних перетворень у суспільних відносинах, складовим базовим компонентом яких є статус жінки та чоловіка [7, с. 10-12]. Все більшого розголосу, поширення як у науковому вжитку, так і у політико-правовому аналізі проблем рівності статей набуває поняття гендеру і в Україні.

Будь-яка епоха виражається через властиві їй терміни й поняття, їх творці вкладають у них відповідний культурний зміст своєї діяльності й людських відносин. Завдання створити термінологічний і поняттєвий контекст збігається з потребою сконструювати зрозумілі контексти інтерпретації. А тому в сучасних умовах при усвідомленні гендерних відносин, їхніх суб'єктів насамперед важливо зосередити увагу на концептуальному розумінні таких понять.

Термін «гендер» виник у Великій Британії. У перекладі з англійської мови «гендер» буквально означає граматичний рід – чоловічий, жіночий, середній. Надалі це поняття почало означати соціо-статеві характеристики статі, на відміну від власне біологічних і генетико-морфологічних, анатомічних, фізіологічних, – із властивими їй характеристиками способу життя, поведінки, намірів і прагнень тощо. Гендер стосується не тільки чоловіків та жінок як окремих індивідів, а й характеризує відносини поміж ними як соціально-демографічними групами.

Гендер – поняття відносно нове. Його використовують для протиставлення соціальної сутності людини біологічній категорії статі. Р. Столер запропонував у 1968 році використовувати цей термін для позначення подвійної природи статі людини, з одного боку, як біологічного, а з іншого – як соціокультурного феномену. За іншою версією, американський сексолог Дж. Мані

у 1955 році ввів поняття «гендер», «гендерна роль» і використовував їх для характеристики внутрішнього стану особистості чоловіки /жінки. Він також вивчав модель формування статевої належності людини через придбання ним певних якостей особистості, типових для якоїсь одної статі.

Гендер досить складне поняття, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається у кількох значеннях. По-перше, гендер – це соціально-рольова і культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка та жінки на відміну від біологічної; гендер – це набуття соціальності індивідами, що народилися як біологічні носії чоловічої або жіночої статі; гендер – це політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність по створенню механізмів щодо її реалізації [6, с. 43-44].

Так, Т. Мельник, Л. Кобилянська у своїй книзі також визначають гендер як змодельовану суспільством та підтримувану соціальними інститутами систему цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями у процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [7, с. 43].

Отже, гендер відрізняється від поняття "sex", яке перекладається як «стать», тобто як здатність або нездатність виношувати й народжувати дітей. Біологічна стать виражає природні, біологічно задані відмінності між чоловіком і жінкою. Якщо стать задається природно, то гендер конструюється соціально та зумовлений культурою суспільства у конкретний історичний період. Гендер характеризує осіб і жіночої, й чоловічої статей, які є продуктом соціалізації.

Доцільним є простежити, яке значення має зазначений термін в англійських словниках. В англо-російському словнику В. Мюллера можна побачити, що gender має два значення. Перше – граматичний рід і друге – стать як жартівливе позначення. У словнику С. Ожегова категорія рід має, крім значення граматичного класу слів (чоловічий, жіночий, середній рід) і різновиди чого-небудь або напрямки діяльності, також і позначення ряду поколінь (а в тематичі тварин – об'єднання декількох видів).

Т. де Лорето здійснила аналіз словників різних країн за значеннями категорії «гендер». Так, в Американському словнику спадщини англійської мови слово «гендер» визначено насамперед як граматичну кате-

горію, яку називають чоловіком, жінкою чи середнім. Інше значення слова gender у цьому словнику – така категорія, відповідно до якої всі організми поділяються на групи на основі репродуктивних функцій. У цьому ж виданні гендером названо особистість чоловічої, жіночої статі, або ж не повністю чоловічої та не повністю жіночої [13].

На думку С. Захарової структуру гендеру можна також представити у вигляді трьохелементної системи: когнітивний компонент – гендерна самосвідомість людини («Я знаю, що я жінка / чоловік»); емоційний компонент – гендерна ідентичність («Я відчуваю себе жінкою / чоловіком»); поведінковий компонент – гендерні ролі та особливості поведінки («Я веду себе як жінка / чоловік») [4].

Саме гендерні установки відбивають у даному разі «стратегію» системи стать-гендер і вказують, ким ми повинні бути: жінкою або чоловіком, дівчинкою чи хлопчиком. Народжуючись, люди жіночої та чоловічої статі відразу потрапляють у сформовану систему відносин, де жінкам відведено більш пасивну роль, а чоловікам більш активну. При цьому значущість активного («чоловічого») завжди вище пасивного («жіночого») відповідно до ієрархії відносин.

У цьому контексті актуальним є питання гендерних ролей у тому чи іншому суспільстві та самого визначення вказаного поняття.

Аналізуючи наукові джерела з вказаної проблематики, можна дійти висновку, що визначення поняття «соціальна роль» та «гендерна роль» різняться у своєму змістовному наповненні, а деякими вченими сприймаються як ідентичні або ж синонімічні.

Так, соціальною роллю називається вироблена суспільством і засвоєна чоловіком і жінкою, які займають певний соціальний стан (статус), система думок та почуттів, намірів та дій, у відповідності зі сформованою ситуацією [9, с. 172].

Статус чоловіка або жінки надає індивіду певні ролі, які передбачають сукупність прав та обов'язків, які суспільство закріплює за цією позицією. Статус включає кілька ролей, що визначаються соціальними нормами. Роль є моделлю (зразком) поведінки відповідно до прав і обов'язків, що закріплені за даним статусом відповідними соціальними нормами. Роль називають динамічною характеристикою статусу. Тому гендерною роллю ми називаємо вміння людини (чоловіка і жінки) поєднувати у своїй поведінці особистісне (пов'язане з індивідуальними гендерними відмінностями) з нормами і цінностями субкультури [3, с. 57-58].

У словнику гендерних термінів надано таке визначення – гендерні ролі – один з видів соціальних ролей, набір очікуваних зразків поведінки (або норм) для чоловіків і жінок. Роль у соціальній психології визначається як набір норм, що визначають, як повинні поводитися люди у даній соціальній позиції [11].

У Великому психологічному словнику за редакцією Б. Меццарякова та В. Зінченко гендерну роль визначено як поведінку, нормативно очікувану від індивідів чоловічої і жіночої статі [1, с. 97].

У цей час не існує єдиної теорії соціальних ролей як такої. Гендерні ролі, їх характеристики, походження і розвиток розглядаються у рамках різних соціологічних, психологічних і біосоціальних теорій. Але наявні дослідження дозволяють зробити висновок про те, що на їх формування та розвиток у людини впливають суспільство і культура, закріплені у них уявлення про зміст і специфіку гендерних ролей. А у ході історичного розвитку суспільства зміст гендерних ролей піддається змін.

В умовах глобалізації, демократизації суспільної свідомості, трансформації гендерних ролей, важливим є формування у людини ще з дитячого віку гендерної толерантності, надання знань з фізіології та психології статей, прищеплення гендерної культури, що буде приводити до розвитку суспільства, вільного від гендерного дисбалансу та гендерних стереотипів. Впроваджуючи курси з гендерної проблематики у всі ланки системи освіти, через певний час можна досягти ситуації зменшення гендерного насильства у його сексуальному, економічному, психологічному та фізичному проявах.

Таким чином, доцільним є визначення поняття «гендерна освіта», «гендерна педагогіка» та «гендерне виховання». Отже, термін «гендерна освіта» вживається у двох сенсах. У вузькому сенсі – це просвітницькі програми з гендерної проблематики, які читаються у різних варіантах для студентів, як правило, соціогуманітарних спеціальностей. У більш широкому розумінні, гендерною позначають освіту, яка допомагає формуванню гендерної рівності та сприяє подоланню негативних гендерних стереотипів. У цьому сенсі гендерна освіта не обов'язково має виражатися в якихось конкретних освітніх програмах, вона ніби «розмито» присутня у процесах навчання та виховання і є частиною ідеології вищої освіти [8, с. 146-155].

У вступі до першого вітчизняного навчального посібника «Гендерна педагогіка» (Тернопіль, 2003 р.) зазначено:

«Гендерна педагогіка – це сукупність підходів, спрямованих на те, щоб допомогти дітям різної статі відчути себе у школі комфортно, успішно підготуватись до статево-рольової поведінки у сім'ї. Мета гендерної педагогіки – корекція впливу гендерних та сексуальних стереотипів на користь прояву і розвитку особистих нахилів індивіда. Основна ідея статевого підходу в освіті – в урахуванні специфіки впливу на розвиток хлопчиків і дівчаток усіх чинників навчально-виховного процесу (зміст, методи навчання, організація шкільного життя, педагогічне спілкування, набір предметів тощо)» [5, с. 9]. Отже, вказане визначення розглядає гендерну педагогіку як комплексне поняття, яке складається з багатьох елементів та має на меті допомогти дитині у самовизначенні, розкрити її природній потенціал.

У хрестоматії «Гендерна педагогіка» гендерна педагогіка розглядається як міждисциплінарний предмет, що забезпечує теоретичні засади (соціалізацію та формування гендерної ідентичності у процесі виховання, відмінності у когнітивних здібностях чоловіків і жінок, особливості статевого /гендерного виховання у сім'ї та школі тощо) та критично оцінює репрезентацію гендеру у суспільстві та культурних продуктах (освітніх програмах, підручниках, поп-культурі та ін.)» [2, с. 8].

Російська дослідниця пропонує дещо інше визначення гендерної педагогіки. Л. Штильова остаточною метою гендерної педагогіки вважає «деконструкцію традиційних культурних обмежень розвитку потенціалу особистості залежно від статі /гендеру, створення умов для максимальної самореалізації та розкриття здібностей учнів у процесі педагогічної взаємодії незалежно від гендеру, яким вони володіють» [12, с. 62].

Гендерне виховання спрямоване на формування цілісної особистості жінки і чоловіка, здатних адекватно усвідомлювати, свої фізіологічні та психологічні особливості, переживати їх відповідно до наявних соціальних та моральних норм і завдяки цьому встановлювати оптимальні відносини з людьми своєї та протилежної статі у всіх сферах життя.

Гендерний підхід у вихованні виходить з того, що в освітні установи приходять не безстатеві діти, а хлопчики і дівчатка зі своїми соціо-культурними уявленнями, особистісними запитами, потребами та певним багажем гендерних стереотипів поведінки [12].

Гендерне виховання націлене на допомогу їм у тому, щоб впоратися з пробле-

мами соціалізації, важливою складовою частиною якої є самоідентифікація особистості як хлопчика або дівчинки. Гендерне виховання покликане сприяти соціалізації та самоідентифікації дітей з урахуванням їх статі і віку. Гендерне виховання – це відносно соціально контрольований процес розвитку дівчинки і хлопчика у ході їх гендерної соціалізації – виховання основ гендерної культури взаємовідносин, розвиток здатності до реалізації гендерних ролей та оволодіння вміннями та навичками відповідної поведінки.

Зміст гендерного виховання дівчат та хлопчиків на прикладі дошкільного віку відображено у концепції М. Радзивилової. Автор, базуючись на міждисциплінарному цілісному та гендерному підходах, дозволила синтезувати сучасні дані різних наук про гендер та розробити модель гендерного виховання дошкільнят. Концепція гендерного виховання включає наступні складові: 1) створення педагогічних умов для природного розвитку різних сфер індивідуальності хлопчика / дівчинки; 2) цілеспрямовану педагогічну діяльність по гендерному вихованню; 3) впорядкування процесу гендерної соціалізації (індивідуальна допомога дитині у саморегуляції гендерної поведінки). Виховання підростаючого покоління авторка розглядала як цілеспрямовану педагогічну діяльність по розвитку особистості хлопчика /дівчинки, різних сфер індивідуальності (інтелектуальної мотиваційної, діяльнісної, емоційної, саморегуляційної) і гендерне виховання, спрямоване на оволодіння хлопчиками /дівчатками гендерним репертуаром, навичками відповідної поведінки та гендерної культури взаємин [10, с. 453-456].

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, гендерне виховання націлене на допомогу їм у тому, щоб впоратися з проблемами соціалізації, важливою складовою частиною якої є самоідентифікація особистості як хлопчика або дівчинки. Гендерне виховання покликане сприяти соціалізації та самоідентифікації дітей з урахуванням їх статі і віку. Гендерне виховання – це відносно соціально контрольований процес розвитку дівчинки і хлопчика у ході їх гендерної соціалізації – виховання основ гендерної культури взаємовідносин, розвиток здатності до реалізації гендерних ролей і оволодіння вміннями та навичками відповідної поведінки.

Перспективу подальших досліджень буде становити вивчення проблем практичного впровадження гендерної компоненти у систему освіти Білорусі та Польщі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. – М. : Прайм ЕВРОЗНАК, 2003. – С. 97.
2. Гендерна педагогіка: хрестоматія : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / за ред. В. Гайденко. – Суми : Університетська книга, 2006. – 314 с. – С. 8.
3. Добренков В. І. Соціологія : [підручник] / В.І. Добренков, А.І. Кравченко. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 624 с.
4. Захарова С.Н. Гендерное воспитание детей и учащейся молодежи : [учеб.-метод. пособие] / С.Н. Захарова, В.В. Четет. – Минск : БГУ, 2011. – 119 с.
5. Кравець В. Гендерна педагогіка : [навч. посіб. для студ. вищ. педагогічн. закл. освіти] / В. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.
6. Мельник Т. 50/50 Сучасне гендерне мислення / Т. Мельник, Л. Кобилянська. – К., 2005. – С. 43-44.
7. Основи теорії гендеру : [навчальний посібник] / За ред. М.М. Скорик. – К., 2004. – С. 10-12.
8. Отарбаева А.Б. Гендерные аспекты воспитания студенческой молодежи / А.Б. Отарбаева, Н.К. Сатыбалдина // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. – № 29, 2013. – С. 146-155.
9. Психологія і педагогіка : [навчальний посібник] / [А.А. Радугина и др.]. – М. : Центр, 1999. – 256 с.
10. Радзивилова М.А. Гендерный подход в воспитании дошкольников в условиях ДООУ / М.А. Радзивилова // Фундаментальные исследования, 2013. – № 4. – С. 453-456.
11. Словарь гендерных терминов / Под ред. А.А. Денисовой // Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М. : Информация XXI век, 2002. – 256 с.
12. Штылева Л.В. Педагогика и гендер: развитие гендерных подходов в образовании / Л.В. Штылева // Женщина в российском обществе, 2000. – № 3 (19) – С. 61-66.
13. American Heritage Dictionary of English Language. [Electronic resource]. – Access mode: <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=gender>